

ÖDEMiŞ MÜZESİ'NDEKİ LAHİT

Ayşe AYDIN *

ABSTRACT

A Sarcophagus in the Museum of Ödemiş

The sarcophagus in the garden of the Museum at Ödemiş, belonging to the Middle Byzantine period, was pieced together. This marble basin without lid bears frames with decorations on each side of it. On the centre of the front side of the basin, a medallion filled with zigzag and a cross occurs; on each side of the medallion there is a Greek cross. A band with a wave form occurs above and below the medallion. These bands enclose the motifs above and below. On the centre of the rear side of the basin, there is a medallion with a Maltese cross and on each side of it, a lozenge motif/diamond motif occurs. On one of the lateral sides of the basin, a six-armed Christogram and an eight-armed Christogram occur in the medallions. The monolith basin resembles a chest sarcophagus. Regarding its dimensions, it must be carved for a child or a teenager. Plates with different motifs were produced of Prokonnesos marble in the workshops of the capital in the 5th and 6th centuries. On one of them there is a composition with a cross on each side of a Christogram medallion/ garland in the centre. This motif group spread with the export of the plates and they were even used with local materials in some regions. On the front side of the sarcophagus from Ödemiş diversity of this motif group from the capital can be observed. The motif repertoire belonging to the Early Christianity-Byzantine period was rarely used on sarcophagi belonging to the Middle Byzantine period and it usually was diversified or different elements added to the motifs were used together. Moreover, more abstract, stylized and geometric forms were included. The decoration of the sarcophagus's basin in the Museum of Ödemiş, shows the standardised motifs of the Early Christianity-Byzantine period which were depicted in this same way and were put together via different combinations. This basin must be evaluated within the Middle Byzantine period regarding the medallion filled with zigzag on the front side, a cross with arms of equal length with pointed ends, enclosed motifs with a band in a wave form above and below, the medallions with the Maltese cross in the centre of the rear sides and a lozenge /diamond motif, the hook motifs on each side of it, a six-armed as well as an eight-armed Christogram in the medallions on the lateral sides and the double hook motifs on its outer frames. This must be one of

* Prof. Dr. Ayşe AYDIN Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü 48000 Kötekli-MUĞLA. E-posta: ayseyaydin70@gmail.com.
Ödemiş Müzesi'nde yapılan çalışmadaki yardımları ve sağladığı kolaylık için müze müdürü sayın Feride Kat'a çok teşekkür ederim.

the most important sarcophagi in Anatolia reflecting the characteristics of the Middle Byzantine period.

Keywords: Ödemiş, Child's Sarcophagus, Middle Byzantine, Christogram, Cross.

ÖZ

Ödemiş Müzesi bahçesinde kırık parçaları bir araya getirilen Orta Bizans dönemine ait bir lahit teknesi vardır. Mermerden kapaksız teknenin düz, sade çerçeve içine alınan dört yüzü de süslemelidir. Lahit teknesinin ön yüzünün merkezinde içinde haç olan zikzak dolgulu bir madalyon ve iki yanında birer Yunan haçı yer alır. Madalyonun altından ve üstünden iki yana dalga formu birer şerit çıkar. Şeritler motifleri alttan ve üstten sınırlar. Teknenin arka yüzünün merkezinde içinde Malta haçı olan madalyon ve iki yanında birer eşkenar dörtgen/baklava motifi yer alır. Teknenin yan yüzlerinden birinde madalyon içinde altı, diğerinde sekiz kollu Kristogram vardır. Monolit lahit teknesi Sandık lahit tipindedir. Tekne, ölçüleri açısından değerlendirildiğinde bir çocuk ya da ergen için yapılmış olmalıdır. 5.-6.yüzyıllarda başkent atölyelerinde Prokonnesos mermerinden farklı motiflere sahip levhalar üretilmiştir. Bunlardan biri de merkezde Kristogramlı madalyon/çelengin iki yanındaki haçtan oluşan kompozisyonudur. Bu motif grubu levhaların ihraç edilmesiyle her yere dağılmış, hatta bazı bölgelerde yerel malzemeye de uygulanmıştır. Ödemişli lahit teknesinin ön yüzünde de başkentli bu motif grubunun bir çeşitlemesi söz konusudur. Orta Bizans dönemi lahitlerinde Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemi motif repertuarı nadiren aynen uygulanmış, genellikle farklılaştırılmış veya bu motiflere farklı unsurlar katılarak beraber kullanılmış; daha çok soyut, stilize ve geometrik biçimlere yer verilmiştir. Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin süsleme programında da Erken Hıristiyanlık-Bizans döneminde standartlaşan motifler birebir uygulanmamıştır. Bilinen motifler farklı kombinasyonlarla bir araya getirilmiştir. Ön yüzdeki içi zikzak dolgulu madalyon, madalyonun içinde uçları sivri biten eşit kolları olan haç, motiflerin alttan ve üstten dalga formu birer şeritle sınırlanması, arka yüz merkezindeki Malta haçlı madalyon ile iki yanındaki eşkenar dörtgen/baklava ve çengel motifleri, yan yüzlerdeki madalyon içinde altı ve sekiz kollu Kristogramlarla dış çerçevelerindeki çift çengel motifleri Ödemişli lahit teknesinin de Orta Bizans dönemi içinde değerlendirilmesini gerektirir. Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesi, Anadolu'daki sayılı Orta Bizans dönemine tarihlenebilecek dönem özelliklerini yansıtan lahitlerden biridir.

Anahtar Kelimeler: Ödemiş, Çocuk Lahdi, Orta Bizans, Kristogram, Haç.

Ödemiş Müzesi bahçesindeki mermerden lahit teknesi yedi kırık parçanın bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Teknenin düz, sade çerçeve içine alınan dört yüzü de bezemelidir (fig. 1-2)¹. Ön yüzün merkezinde zikzak motifi dolgulu bir madalyonun içinde uçları sivri biten bir haç yer alır. Zikzak dolgulu madalyonun iki yanında birer Yunan haçı bulunmaktadır. Kabartma tekniğinde yapılan Yunan haçlarının

1 Etütlük lahit teknesinin ölçüleri: Dıştan yük.: 0, 67 m. uz.: 1,46 m. Yan yüz: yük.: 0, 70 m. uz.: 0, 95 m. İçten yük.: 0, 62 m. uz.: 1,07 m. der.: 0,58 m.

ve madalyon içindeki haçın kolları üzerinde oyma tekniğinin kullanıldığı görülür. Merkezdeki madalyonun alt ve üstünde oyma tekniğinde yapılan küçük dairelerden iki yana çıkan ve uçları damla şeklinde yaprakla biten dalga formu kalın birer şerit, madalyonlu haç ve iki yanındaki Yunan haçını altta ve üstte sınırlamıştır (fig. 2a-3).

Teknenin arka yüzü üç kırık parçadan oluşur. Bu yüzdeki süsleme programına ait motifler teknenin buradaki üst bölümünün kırılması ve taşın yıpranması nedeniyle tam olarak anlaşılammamaktadır. Belirlenebilen, arka yüzün merkezinde madalyon içindeki üst kolu tahrip olmuş Malta haçıdır. Malta haçlı madalyonun iki yanında birer eşkenar dörtgen/baklava motifi yer alır. Bunlardan sağdakinin² içinde dört sivri yapraklı haç formunu hatırlatan bir motif vardır. Eşkenar dörtgenin alt, üst ve sağındaki birleşme noktasında birer çengel motifi yer alır. Soldaki eşkenar dörtgenin içinde yine bir eşkenar dörtgen bulunmaktadır. İçindeki bezeme tam olarak anlaşılammamakla birlikte haç benzeri bir motife yer verilmiş görünmektedir (fig. 2b-4).

Teknenin yan yüzlerinde aynı motif bazı farklarla işlenmiştir. Ön yüze göre sağdaki yan yüzde kalın bir banttan oluşan madalyon içinde altı kollu Kristogram yer alır. Üzeri oyma tekniğindeki Kristogramı oluşturan harflerden X (Chi) harfinin kolları madalyon dışında devam ederek iki yana ayrılır ve çift çengele dönüşür (fig. 2c-5). Ön yüze göre soldaki yan yüz, teknenin kırık iki parçasının bir araya geldiği yerdir. Burada iç içe iki banttan oluşan madalyon içinde sekiz kollu Kristogram bulunmaktadır. Madalyon, sağdaki yan yüzde bulunan madalyona kıyasla daha büyüktür. Sağ yan yüzde X (Chi) harfinin kollarının madalyon dışındaki uzantısı şeklinde gelişen çift çengel motifi, burada sekiz kollu Kristogramdan bağımsız olarak madalyonun dış çerçevesine bitişik şekilde dört defa tekrarlanmıştır (fig. 1-2d).

Teknenin iç yüzünün uzun yüzde 0,24 m.'lik bölümü ve yan yüzde 0,20 m.'lik bölümü kaba yonu bırakılmış, sonrası düzgün tıraşlanmıştır.

Lahit Teknesinin Genel Değerlendirilmesi

Geç Antik-Bizans dönemi lahitlerine ait sınıflamada Ödemiş Müzesi'ndeki monolit lahit teknesi Profil Çerçevesi ya da Sandık lahitler olarak adlandırılan grup içinde yer alır. Bu lahitlerin özellikleri, teknenin düzgün tıraşlanmış yüzlerinin her birinin dört yönde silme/silmelerle ya da profil/profillerle çerçeve içine alınmış olmasıdır. Sandık lahitlere Roma İmparatorluk döneminde Anadolu'nun özellikle Bithynia, Pisidia, Isauria ve Lycaonia bölgelerinde sık rastlanır. Erken Hıristiyanlık döneminde ise Sandık lahitler Ravenna ve Konstantinopolis'de Prokonnesos ya da Teselya mermerinden, Anadolu ve Suriye'de de yerel malzemeden üretilmiştir³. Bu tipteki lahit teknelerinin genellikle ön yüzlerinde, bazende ön yüz ve yan yüzlerinde süsleme programı yer almıştır⁴. Orta Bizans döneminde de mermer ve yerel malzemeden Sandık

2 Yönler izleyiciye göre belirtilmiştir.

3 Koch 2000, 32. 33 Abb. 8,4. 34; Pazaras 2002, 167.

4 Koch 2000, 34-35 abb. 8,4-5.

lahit üretimine devam edilmiştir⁵.

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesi 0,67 m. yüksekliğe, 1,46 m. uzunluğa sahiptir. Erken Hıristiyanlık döneminde yetişkinler için yapılan lahitlerin uzunlukları genellikle 1,80 m. ile 2,20 m. arasındadır. Farklı merkezler ve çeşitli bölgesel gruplarda nadiren 1,80 m.'den daha kısa lahit görülmekle birlikte bazı lahitler 2,80 m. hatta 2,90 m. uzunluğundadır⁶. Pagan geleneğin devamı niteliğindeki Erken Hıristiyanlık döneminde Doğu eyaletlerinde, Anadolu ve Suriye'de üretilen lahitlerin çoğu oldukça büyük ölçülere sahiptir. Bazı lahit teknelerinin yükseklik ve derinlikleri, içlerine birden fazla gömünün yapıldığını da göstermektedir⁷.

Her dönemde farklı nedenlerle ölen çocuklar genellikle aile mezarlığında toprağa verilmiş ya da anne ve babasının lahdine yerleştirilmiştir. Roma İmparatorluk döneminde ender durumlarda ailenin isteği ve maddi gücüyle çocuklar için özel anıt mezarlar yapılmıştır. Roma atölyelerinde üretilen 6000'in üzerindeki lahitten 600'ü çocuk lahididir⁸. Erken Hıristiyanlık döneminde de Roma atölyelerinde mermerden çocuk lahdi yapımı devam etmiş, uzunlukları 0,62 m.-1,36 m. arasında değişen küçük ölçülerdeki lahitlerin bezeme programında ise dinsel sembol ya da konulara yer verilmemiştir. Bu dönem üretilen 1200 lahitten sadece 30 kadarı çocuk lahididir⁹. Roma'dan sonra ikinci önemli lahit üretim merkezi olan Atina'da az sayıda çocuk lahdi üretilmiştir. Uzunlukları 2 m. üzerinde olan yetişkinlere ait lahitlerin yanı sıra çocuk lahitlerinin uzunlukları 0,84-1,72 m. arasındadır¹⁰.

İmparatorluğun Batı bölgelerinde ve Balkanlarda çocuk lahitleri genel anlamda lahitler arasında küçük bir grubu oluştururken, Suriye, Filistin ve Arabistan'da çocuk lahdi hiç yapılmamış görünmektedir¹¹.

Roma İmparatorluk döneminde Anadolu genelinde Dokimeion ve diğer merkezlerde üretilen lahitlerin genellikle büyükler için olmakla birlikte bazı lahitlerin daha küçük boyutlu üretildikleri görülür. 2.yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihlendirilebilen küçük boyutlu lahitler girlandlı ya da frizlidir. Bunların içinde ölüye ait kalıntı olmadığı için ostotheke ya da çocuk lahdi olarak kullanımları tekne üzerindeki bezemeden anlaşılabilir. Ostotheke olarak kullanılan birkaçında girland kemerleri içindeki yetişkin portre büstleri, bunların yetişkinlere ait ostotheke olduklarını

5 Feld 1970, Taf. 5b.6a-b.7a.8a-b.10b.11a.12b; von Bogyay 1972, 11vd. Abb. 1-13; Jastrzebowska 2002, 129 vd. abb. 1-3; taf. 50,5.51,2

6 Koch 2000, 31.

7 Deichmann 1967, Kardeşler Lahdi: yük.: 1,13 m. uz.: 2,13 m. der.: 1,21 m. Yivli Lahit: yük.: 1,14 m. uz.: 2,26 m. der.: 1,30 m.

8 Koch 2008, 179 Abb. 1.

9 Jastrzebowska 1989, 783-804; Dimas 1998, 21 vd.; Koch 2000, Register 636; Koch 2008, 167. Koch – Sichtermann 1982, 369 dn. 5-7, 435, 438 Nr. 2-7; Koch 2008, 166.

10 Koch – Sichtermann 1982, 369 dn. 5-7, 435, 438 Nr. 2-7; Koch 2008, 166.

11 İmparatorluğun Batı bölgeleri için bk. Koch – Sichtermann 1982, Taf. 296-298.34.338-340; Koch 2008, 166-167.

göstermektedir¹². Tekne üzerindeki bezemenin yanı sıra boyutları da kullanımları hakkında bilgi vermektedir. Anadolu'da Ephesos, Sardis, Pamphylia ve Kilikia bölgesi ile Bithynia'da üretilmiş çok sayıdaki ostotheke 0,50-1,00 m. arasında uzunluğa sahiptirler¹³. Ostothekelere kıyasla 1,00 m.'den daha uzun ancak 2 m.'nin altındaki lahitlerin çocuklar için yapıldıkları kabul edilir¹⁴.

Ailelerinin siparişi üzerine önemli lahit merkezlerinde yapılan¹⁵ ya da yarı işlenmiş Prokonnesos mermerinden¹⁶ veya yerel mermer ve kireçtaşından Anadolu'daki atölyelerde üretilen çocuk lahitlerinin kapak ya da teknelerinde ölen çocuğa ya da ergene ait tasvirlerle yer verilmiştir¹⁷.

Anadolulu bazı çocuk lahitlerinin 1,26-1,79 m., Side, Antalya ve Alanya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve Perge kazılarında ele geçen çocuk lahitlerinin ise 1,06-1,67 m. arasında değişen uzunluk ölçüleri Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin de 1,46 m. uzunluğuyla bir çocuk ya da ergen lahdine ait olduğunu gösterir¹⁸.

Kapağı olmayan lahdin Anadolu'da sık kullanılan çatı formu bir kapağa sahip olduğu kabul edilebilir görünmektedir¹⁹. Kapağın bezemeli olup olmadığı hakkında görüş bildirmek zordur. Ancak Ödemişli tekne ön yüzünde bir çeşitlemesi görülen Başkentli kompozisyona sahip bazı lahitlerin kapaklarında da aynı kompozisyonun tekrarlanması söz konusudur²⁰.

Anadolu'daki Roma İmparatorluk döneminin en önemli bölgesel lahit üretim merkezleri Dokimeion, Ephesos, Aphrodisias'dır. Ancak mermer ocakları yakınındaki

12 Asgari 1983, 131 Nr. B362; Koch 2008, 168.

13 Koch – Sichtermann 1982, 509-557.

14 Koch 2008, 170 vd. Anadolu lu bazı çocuk lahitlerinin ölçüleri: yük.: 0, 49-0, 75 m. arasında uz.: 1,26-1, 79 m. arasında der.: 0,43-0, 83 m. arasında değişmektedir.

15 Atina'dan Anadolu'ya ihraç edilen lahitler arasında çocuk lahitleri de vardır. Bunlardan biri Side Müzesi'ndeki siparişe yaptırılan lahtir. Lahdin kline formundaki kapağında uzanan genç bir çocuk ya da ergene ait tasvir vardır. 3.yüzyıl üçüncü çeyreğine tarihlendirilen lahdin tekne uzunluğu 1,72 m.'dir. Koch 2008, 169.179 Abb. 2.

16 Nikomedia ve Kırım'a sipariş üzerine yapılan Prokonnesos mermerinden iki çocuk lahdinin herhangi bir süsleme unsuruna sahip olmayışları, mermerin kaliteli ve değerli oluşunun aileler tarafından yeterli görüldüğü şeklinde yorumlanır. Akyürek Şahin 2005, 79-80 Nr. 2; 99-100 Abb. 2a-c İzmit Arkeoloji Müzesi'ndeki lahdin ölçüleri yük.: 0,75 m. uz.: 1,47 m. der.: 0,74 m.'dir.; Koch 2008, 170.180 Abb. 5-6

17 Koch 2008, 171-174.181-187 Abb. 7-33; Pamphylia bölgesinde Side, Antalya ve Alanya Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve Perge kazılarında ele geçen yazıt ve boyutlarıyla çocuk lahdi oldukları düşünülen ve 2. yüzyıl ortaları - 3.yüzyıla tarihlendirilen 13 lahit bulunmaktadır. Bk. Turak 2011, Çocuk lahitlerinin ölçüleri yük.: 0, 34-0, 92 m. arasında uz.: 1, 06-1, 67 m. arasında der.: 0, 45-0, 85 m. arasında değişmektedir. 298 G.30 (Lev.XXXII, 111)-31 (Lev.XXXIII, 112-116), F.7 (Lev.XLI, 142), F.21 (Lev.LIV-LVI), TN.2 (Lev.LXXXI, 255; Lev.LXXXII, 256-257), TN.3 (Lev.LXXXII, 258), TN.4 (Lev.LXXXII, 259), BE.2 (Lev.CXL, 464), Y.3 (Lev.CXXI, 391; Lev.CXXII, 392), Y.4 (Lev.CXXII, 393), Y.6 (Lev.CXXII, 395), Y.12 (Lev.CXXIV,401), Y.18 (Lev.CXXVI, 407).

18 Koch 2008, 170-174.181-187 Abb. 7-33; Turak 2011, G.30-31.F.7.F.21.TN.2-.4.BE.2.Y.3-4.Y.6.Y.12.Y.18

19 Koch 2000, 34-36 Abb. 9-10.

20 Lambertz 2007, 22 Abb. 5-6.10.

yerleşimlerde de yerel üretim söz konusudur. Erken Hıristiyanlık döneminde Anadolu genelinde bu merkezlerle birlikte üretilen lahit azdır. Bunun nedeni inançla birlikte ölü gömme ve mezar geleneğinin değişmesi sonucunda üzerinde kabartma tekniğinde figürlü lahitlerle gömülmenin inananlar için bir değerinin kalmadığı şeklinde açıklanır²¹. Bu açıklama Anadolu'nun birçok yerinde 5. - 6. yüzyıllarda inşa edilen çok sayıda ve zengin donanımlı anıtsal kiliseleri yaptıran varlıklı Hıristiyanların daha önceki dönemlerdeki kadar gösterişli lahitlerde yaptırabileceklerine dikkat çekilerek desteklenir. Çünkü temelde lahit üretimi pahalıdır ve ekonomik refaha sahip belli bir grup tarafından yaptırılabilir ya da satın alınabilir. 10. yüzyılda gelenek değişmiş imparatorlar, aristokratlar ve rahipler ruhlarının korunmasını garantiye almak için manastır kathedikonlarında gömülmeye başlamışlardır²².

Olasılıkla bulunduğu bölge ya da çevresindeki mermer ocaklarından elde edilen Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesi Birgi, Karataş Mevkii'nde bir duvarın içindeki Osmanlı dönemine ait çeşmenin yalak taşı olarak kullanılmış²³, daha sonra Birgi Belediyesi tarafından Çakırağa Konağı'na getirilmiştir. 2014 yılında Ödemiş Müzesi'ne getirilen eser bahçede sergilenmektedir. Teknenin Birgi, Karataş Mevkii'ndeki bugün bahçelerle kaplı alanda yer alan bir manastıra ait olduğu kabul edilir. Manastır adıyla anılan yerleşimdeki sütun ve kaidelerin inşa malzemesi olarak kullanıldığı yöre halkı tarafından da ifade edilir²⁴.

Tekne Ön Yüzünün Değerlendirilmesi

Doğu Roma imparatorluğunun başkentinde ve Anadolu atölyelerinde genellikle figürsüz, sembolik motifli lahitler üretilmiştir. Sembolik motifler içinde en sık görülen haç, özellikle lahitler ve levhalarda serbest haç, çelenk ya da madalyon içinde haç veya altı-sekiz kollu Kristogram (İsa monogramı), Constantinus monogramı, rozet formulu stilize İsa monogramı ya da monogramatik haç başta olmak üzere sayısız çeşitlemeyle kullanılmıştır (fig. 6)²⁵.

Konstantinopolis yapımlı üzerinde sembolik bezemeye yer veren en erken tarihli lahitlerden biri İstanbul'daki kapaklı Sandık tipi bir lahittir. Lahdin tekne ön yüzünde İsa/Constantinus monogramı (4. yüzyıl sonu) yer alır (fig. 7). Erken döneme tarihlenen diğer Kristogramlı lahit, Silivrikapı hipojesindeki ana lahittir (415)²⁶.

Başkent atölyelerinde 5. yüzyılda Prokonnesos mermerinden üretilen bir grup

21 Koch 2000, 558.

22 Feld 1970, 187; Koch 2000, 559; Pazaras 2002, 168.

23 Yavuz 2011, 145.292.310; Tezcan 1989, 416 Lahitlerin su haznesi ya da çeşme yalağı olarak kullanımlarına ilişkin sorun olmadığı bir fetva ile açıklanmıştır. Bu nedenle Topkapı Sarayı'ndaki lahitlerde su haznesi ya da çeşme yalağı olarak kullanılmıştır.

24 Yavuz 2011, 145.

25 Kollwitz 1965, 391; Lambertz 2007, 23; Koch 2000, 411; Ötügen 1996, 104; Deichmann 1969, 70 Abb. 56; Farioli 1983, 239 Abb. 30.

26 Farioli 1983, 237 vd. 239 Abb. 30; Deckers – Serdaroğlu 1993, 145 Abb. 4; 154 vd. Taf. 9a-b; Koch 1998, 445 Abb. 1; Koch 2000, 411 Env. No: 5667 Taf. 120.

levhanın ön yüz merkezinde madalyon ya da çelenk içinde haç ya da Kristogram/rozet formulu stilize Kristogram yer alır. Madalyon ya da çelengin altındaki düğümlerden iki yana çıkan dalga formulu şeritler ise yürek motifıyla sonuçlanarak bunlar üzerinde birer Latin haçına yer verilmiştir²⁷. İstanbul kökenli bu kompozisyon başkentten ihraç edilen Prokonnesos mermerinden 5.-6. yüzyıla ait levhalar aracılığıyla her yere dağılarak, aynı yüzyıllarda sevilen bir başkentli motif grubu olarak yerel malzemeye de uygulanmıştır²⁸.

5. yüzyılda çoğu Prokonnesos mermerinden olmak üzere Teselya mermerinden ve farklı mermerlerden üretilen altta ve üstte profilli lahitlerin ve Sandık lahitlerin tekne ön yüzlerinde de levhalarındaki başkentli kompozisyon sıkça uygulanmıştır²⁹. Prokonnesos mermerinden 5. yüzyıl başlarına ait bir sanal lahit arka yüzünde de aynı motif grubu yer almıştır³⁰. 6. yüzyıl lahitlerinde başkentli kompozisyon 5. yüzyıla kıyasla daha sade ve alçak kabartma tekniğiyle yapılmaya devam edilmiştir³¹. Orta Bizans döneminde -özellikle 11. yüzyılda- yapılan levhalarda, 5. - 6. yüzyıl örneklerine kıyasla aynı motif grubunun stilize anlayışta alçak ya da yüksek kabartma tekniğinde yapıldığı görülür³². Başkentli motif grubuna sahip Erken Hıristiyanlık dönemi lahitleri, Orta Bizans ve Geç Bizans dönemi anıtsal resim sanatında özellikle Yunanistan, Hosios Lukas, Daphne ve Chios, Nea Moni'deki duvar mozaiklerinde ve İstanbul, Chora Manastır Kilisesi parekklesionu duvar resimlerindeki Anastasis sahnesinde, çeşitli el yazmalarında, fildişi eserler ve ikonalarda da tasvir edilmiştir³³.

-
- 27 Flaminio 2010, 64 Fig. 59.66 Fig. 61; Flaminio 2013, 456 vd. Fig. 1-3; Farioli 1983, 238-240.242 Fig. 29.31-32.35 Ayrıca kompozisyon bitkisel bir bezeme olarak da açıklanabilmektedir: Madalyonların altındaki düğümlerden çıkan iki dal iki yana kıvrılarak birer sarmaşık yaprağıyla bazen de üç sivri yapraklı çiçekle (zambak) son bulur. Tezcan 1989, 284 vd.
- 28 Ulbert 1969, 22 vd.; Duval – Marin 2004, Pl. LXXVII; Terry 1988, 13-64, 30 vd. 35-36 Fig. 58-59.62-64; Pülz 2001, 16-17 Abb. 9-10; Sotiriou 1929, 77 Eix. 90-91; Hoddinot 1963, 133.192 Fig. 63 Pl. 56,e.98b; Ötügen 1996, 88. Abb. 15, 103 Taf. 10,3-4; Deichmann 1969, 70 Abb. 56; Mendel 1914, 417 vd. 519-520; Peschlow 2005, 826-827. 838.843 Abb. 12-14; Bohne 1988, 11-13 Abb. 8a-c; Roux 1998, 114 vd. 134 Fig. 155-156; 176 Fig. 195-196, 177 Fig. 197-198, 178 Fig. 202; Sodini 2002, 582-587 Fig. 3-8; Wamser – Zahlhaas 1998, 15 Nr. 3 (ön yüz); Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, Nr. 82 Taf. 122,2; Farioli 1983, 237.249 Fig. 28.42; Asano 2001, 32.36 Fig. 5; Koukouli – Chrysanthaki – Bakirtzis 1999, 29 vd. 84 Abb. 70; Brenk 1985, 195 Abb. 173; Effenberger 1989, 137 Abb. 11; Bonanni 1992, 92 Nr. 18 Abb. 117; Tagliaferri 1981, 225 Nr. 337 Taf. 99.
- 29 Russo 1991, No. 65.67.69 Fig. 90-91.93.95; Terry 1988, No.1-3.9 Fig. 58-59.62-64.104; Lambertz 2007, 22 Abb. 5-6.10. İstanbul Arkeoloji Müzeleri ve Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki örnekler: Farioli 1983, 238 vd. Abb. 31; 240.242 Abb. 34-35; 244-245 Abb. 36-37; Tezcan 1989, sadece çerçeveli sade 288-289 Res. 380; sadece yan yüzünde çelenk içinde Kristogram ya da haçlı 289 Res. 381-382; dört yüzünde de kabartma tekniğinde birer haç motifli 290-291 Res. 384; ön yüzde iç içe madalyon içindeki Kristogramdan iki yana çıkan ve yürek motifli biten şeritlere sahip 291-293 Res. 385-387; Kristogram yerine sekiz yapraklı rozetli Res. 386-387.
- 30 Koch 2000, 31; Peschlow-Peschlow – Bindokat – Wörrle 2002, Nr. 166 492 Abb. 24a; Peschlow 2005, 826-827.837.840 Abb. 2.843 Abb. 12-14.
- 31 Koch 2000, 412 Taf. 195; Terry 1988, 50 Nr. 73 Fig. 67; Russo 1991, 157 vd. Nr. 100 Fig. 128.
- 32 Grabar 1976, 75 vd. Nr. 73. 83 vd. Nr. 76 Pl. XLV-XLVI. LVIIIa. LIXb (çelenkli); Parman 2002, 165 Lev. 90,111 Çiz. 37.
- 33 Chatzidakis 1994, 87 Fig. 63; 98-101 Fig. 79-81; 137 Fig. 120; Underwood 1966, 340-342; Hutter

Lahitlerdeki merkezde Kristogramlı madalyon/çelengin iki yanındaki haçtan oluşan motif grubunun Orta Bizans dönemindeki temsilcileri Kiev, Sophia Kilisesi'nde bulunmaktadır³⁴. Kilisede başkentli bezeme programına sahip II. Vladimir Vsevolodovitch Monomachos ya da babası Vsevolod Yaroslavich'e ait lahit 11. yüzyıla tarihlendirilir³⁵. Diğer lahit Prokonnesos'da 2. yüzyıl sonlarında üretilen yarı işlenmiş akroterli kapağıyla Sandık lahit tipindeki Jaroslav lahididir (fig. 8). Lahit onu çalışacak Bizanslı usta ile birlikte Kiev'e getirilmiş ve 11.-12.yüzyıl arasında burada tamamlanmıştır³⁶. Kapağının dar yüzünde 5. - 6. yüzyılda sık görülen başkentli kompozisyona yer veren lahidin tekne ön yüzünde merkezdeki pateradan iki yana çıkan dalga formlu ve yürek motifleriyle sonlanan şeritlerin üzerinde birer Yunan haçı yer almıştır. Patera ile haçlar arasına ise birer Selvi ağacı yerleştirilmiştir.

Başkentli motif grubunda merkezde yer alan madalyon/çelenk içindeki Kristogram yerine Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin ön yüzündeki gibi madalyon içinde haç motifi 6. yüzyıla ait Ravenna, S. Agata Maggiore'deki bir lahit ön yüzünde de yer alır. Madalyon içindeki Yunan haçının enine kollarının boyuna kollarıyla birleştiği üst köşelerde üç sivri yapraklı birer çiçek vardır³⁷. Bursa-Gölyazı, Zeytinbağı ve Eskişehir Müzesi'ndeki bazı levhalarda da madalyon/çelenk içinde haç motifi görülür. 5. - 6. yüzyıllara tarihlendirilen levhalardan Gölyazı örneğinde madalyon içinde Yunan haçı, Zeytinbağı'nda ise Latin haçı söz konusudur³⁸. Y. Ötüken Zeytinbağı levhanın 70 cm. yüksekliğiyle bir lahit teknesine ait olabileceğini belirtir³⁹. Gölyazılı levhanın ve Ödemişli lahit teknesinin bir benzeri Akçaova çevresinde bulunan iki yüzü bezemeli lahit teknesine ait parçadır⁴⁰. Eskişehir Müzesi'ndeki gri mermerden Orta Bizans dönemine ait kırık bir levha üzerinde silme çerçevenin merkezinde, içinde Malta haçı olan madalyon yer almıştır. Madalyonun altından iki yana çıkan şeritlerin yürek şeklindeki uçlarında bugün kazınarak yok edilen birer Latin haçı bulunmaktadır⁴¹. İznik Arkeoloji Müzesi'ndeki iki levha ve Bandırma, Yenice'deki bir levhada da madalyon/çelenk içinde haçlı kompozisyona yer verilmiştir⁴². Aynı özellik Ephesos, Meryem Ana Kilisesi'ndeki bir levhada da görülür⁴³. Başkent kökenli motif grubunun yerel

1977, 63 vd. Fig. 239; Spieser 1996, 199 Abb. 154, Weitzmann 1982, 58.

34 Feld 1970, 167-172 Taf. 8-9a; Grabar 1976, 86 vd. Pl. LVI..LVIIIa.

35 Grabar 1976, 86 Pl. LVIIIa G. Koch bu lahidin kesin olmamakla birlikte 6. yüzyıla da ait olabileceğini belirtir. Koch 2000, 412 dn. 80; Feld 1970, 173; Jastrzebowska 2002, 132 Taf. 50,1.

36 Feld 1970, 168 vd. Fig. 4-5 Taf. 8-9a; Grabar 1976, 83; Koch – Sichtermann 1982, 486 Abb. 10; Koch 2010, 14-18; Jastrzebowska 2002, 129 vd. Abb. 1-3; Taf. 50,5.51,2.

37 Kollwitz – Herdejürgen 1979, Taf. 88,2; Farioli 1983, 248-249 Fig. 42; Jastrzebowska 2002, 132 Taf. 50,2.

38 Ötüken 1996, 88-89 Abb. 15, 103 Taf. 10, 3-4 Mango – Ševčenko 1973, 248 Fig. 50.

39 Ötüken 1996, 104.

40 Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, Nr. 87 Abb. 14 Taf. 123,1-2.

41 Parman 2002, 165-166 E13 Lev. 90, 111 Çiz. 37.

42 İznik Arkeoloji Müzesi'ndeki levhaların envanter numaraları: 709.723; Yeniceli levha Mango – Ševčenko 1973, 271 Fig. 145.

43 Hörmann 1951, 56 vd. Abb. 6 Taf. 12,2 s. 252 Taf. 57, 2,5.

uygulaması olarak kabul edilen Eskişehirli levhada özellikle şeritlerin ve madalyon içindeki Malta haçının işlenişindeki üslup Ödemişli lahit teknesinin üzerindeki motiflerin üslubuna çok benzemektedir⁴⁴. Poreč, Eufraşius Kilisesi'ndeki 8. yüzyıl ortalarına ait kireçtaşından bir lahdin silme çerçevesi ön yüzündeki haç motifi de, işlenişleriyle Ödemiş örneğine benzerliğiyle dikkat çekmektedir⁴⁵.

Tekne Arka Yüzünün Değerlendirilmesi

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin aşınan arka yüzünün merkezinde bir madalyon içinde üst kolu tahrip olmuş Malta haçı görülebilmektedir. Malta haçlı madalyonun iki yanında birer eşkenar dörtgen/baklava motifi yer alır. Bunlardan sağdakinin içinde dört sivri yapraklı haç formunu hatırlatan bir motif vardır. Eşkenar dörtgenin alt, üst ve sağındaki birleşme noktasında birer çengel motifi bulunmaktadır. Soldaki eşkenar dörtgenin içinde yine bir eşkenar dörtgen, onun içinde de tam olarak anlaşılammakla birlikte haç benzeri bir motife yer verildiği görülmektedir.

5. - 6. yüzyıllarda sevilen bir motif olarak levhalarda sıkça kullanılan eşkenar dörtgen/baklava motifi çeşitlemeleriyle başkent atölyelerinde üretilerek diğer bölgelere de ihraç edilmiş, bazen de başkentli motif Konstantinopolis dışındaki bölgelerde yerel malzemeye uygulanarak kullanılmıştır⁴⁶. Bu motife sahip levhaların arka yüzünde bazen disk üzerinde haç yer almıştır⁴⁷. Erken Bizans döneminde tek ya da iç içe eşkenar dörtgen/baklava motiflerinin merkezinde haç ya da haçlı madalyon olan levhalar ve ambon kürsü levhaları yapılmıştır⁴⁸. Eşkenar dörtgen/baklava motifli levhalar ve arşitravlar Orta Bizans döneminde de çeşitlemeleriyle kullanılmaya devam edilmiştir⁴⁹.

6. yüzyılın ortalarından itibaren sık olarak levhalarda kullanılan iç içe geçmiş eşkenar dörtgen/baklava motifi Erken Hıristiyanlık dönemine ait az sayıdaki lahitte de görülür⁵⁰. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 6. yüzyıla ait lahit, köşeleri pilasterli ön yüzünde boş bırakılan orta bölümün iki yanındaki kare panolar içine yerleştirilen iç içe eşkenar dörtgen/baklava motiflidir⁵¹. Günümüze ulaşan az sayıdaki Orta Bizans

44 Parman 2002, 165-166 E13 Lev. 90, 111 Çiz. 37.

45 Russo 1991, No. 79 Fig. 106.

46 Effenberger – Severin 1992, Nr. 41-42; Deichmann 1969, 68.72 Abb. 54.88; Hodinot 1963, 133.139.192 Fig. 63.67.Pl. 56f; Roux 1998, 280-281 Fig. 320-322; Ulbert 1969/1970, Taf. 65,1a-c.67.4.70.3.71.2-372.1-3.73.4; Guiglia Guidobaldi 2005, 10-13 Fig. 4.6.8.10; Guiglia 2005, 178 vd. GS.12.FO.23.SN.07; Guiglia Guidobaldi 2006, 319 vd. 324-326 Res. 2-5.

47 Mango – Ševčenko 1973, 237 Fig. 15-16, 258 Fig. 134-135; Ötügen 1996, 105 Taf. 14-15.

48 Mango – Ševčenko 1973, 258 Fig. 134-135; Peschlow-Peschlow – Bindokat – Wörrle 2002, Nr. 169, 494 Abb. 25a; Jakobs 1987, 241-245.267-268.308-309.314-316.323-327 Pl. 28-34.51.86-90.95-96.114-115; Westphalen 1998, 318 K. Nr. 99 Abb. 26 Taf. 42,1; Russo – Büyükkolancı 2010, 39 Fig. 93.

49 Parman 2002, Lev. 60,71 (A34); 63,75 (E11); 64,78 (H8) Templon vb. levhaları Lev. 87,106/b (A43); 89,109 (içinde haçlı, A46); 92,114 (E16); 93,115 (E17); 94,117 (S11); 95,119 (S14), 98,125 (U45); 99,126 (U46) ve Çiz. 38-39; von Bogyay 1972, 18; Büyükkolancı – Öztaşkın 2010, 41-42 Kat. No: 3 Res. 3.42-43 Kat. No: 4-Res. 4.44-45 Kat. No: 7 Res. 7.46-47 Kat. No: 10-12 Res. 10-12.

50 Fıratlı 1990, 53 vd. Nr. 92 Pl. 35,92a-b; Ötügen 1996, 128-129; Koch 2000, 413.

51 Fıratlı 1990, 53 vd. Nr. 92 Pl. 35,92a-b; Koch 2000, 413 Taf. 124; Farioli 1983, 225-227 Fig. 21.

dönemi lahitlerinde de iç içe geçmiş eşkenar dörtgen/baklava motifi kullanılmaya devam etmiştir⁵². Bunlardan Gebze'deki başkentli örneğin bir kopyası olarak yapıldığı kabul edilen ancak tamamlanamamış lahit üzerinde de aynı motife yer verilmiştir⁵³. Bursa-Karasu'daki kireçtaşından lahit üzerinde ise ön yüzü iki yanda sınırlayan kare içindeki iç içe eşkenar dörtgen/baklava motiflerinin arasında serbest haçlar ve içi çiçekli eşkenar dörtgen motifleri bulunmaktadır⁵⁴. Benzer bir kompozisyon Afyon Müzesi'ndeki gri mermerden bir templon arşitravında da görülür. Burada eşkenar dörtgenin merkezinde madalyon içindeki Malta haçının iki yanında birer rozet yer almıştır. Aynı müzedeki mermerden bir ambonun merdivenine ait korkuluk levhasında da eşkenar dörtgen/baklava motifinin içindeki madalyonlu Malta haçının iki yanında birer düğüm bulunmaktadır⁵⁵. Bugün Eskişehir, Seyit Battalgazi Külliyesi'nde çeşme olarak kullanılan devşirme levha ve payelerden oluşan lahdin yan yüzünde iç içe eşkenar dörtgen/baklava motifi vardır⁵⁶. Akçaova çevresinde bulunan iki yüzü bezemeli mermerden lahit teknesine ait parçanın Orta Bizans dönemine tarihli arka yüzünde eşkenar dörtgen/baklava motifinin içindeki madalyonda altı kollu Kristogram yer alır⁵⁷. Kütahya Arkeoloji Müzesi'ndeki bir levha parçasında da eşkenar dörtgen/baklava motifi içinde Yunan haçı bulunmaktadır⁵⁸. Ephesos, Meryem Ana Kilisesi kompleksindeki 10. yüzyıla ait Payeli Kilise bema levhalarından her iki yüzü de iç içe geçmiş eşkenar dörtgen/baklava motifli ikisinin bir yüzünde merkezde haç, diğerinde altı ya da sekiz kollu Kristogram vardır⁵⁹.

Başkentli motif grubunun yanı sıra eşkenar dörtgen/baklava motifli Erken Hıristiyanlık dönemi lahitlerine ait tasvirler Orta Bizans ve Geç Bizans dönemi anıtsal resim sanatında yine Anastasis sahnesinde Yunanistan, Hosios Lukas, Daphne ve Chios, Nea Moni'deki duvar mozaiklerinde görülür⁶⁰. Orta Bizans dönemi tasvir sanatında yer alan haçlar arasında madalyonlu Kristogram ve eşkenar dörtgen/baklava motifli lahitlerin, Erken Hıristiyanlık dönemi lahitleri mi yoksa 11. yüzyılda üretilen Erken Hıristiyanlık dönemi motiflerinin tekrarlandığı lahitler mi olduğuna ilişkin ortak görüş söz konusudur. Bu tasvirleri yapan sanatçılar çağdaşları olan az sayıda üretilmiş lahitlerden ziyade başkent imparatorluk mezar yapıları ve nekropollerinden tanıdıkları erken dönem lahitlerini tasvir etmişlerdir⁶¹.

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin arka yüzünün merkezindeki madalyon

52 Feld 1970, 179; Pazaras 2002, 176.

53 Feld 1970, 179 Taf. 12b; Koch 2000, 413 Lahtin 6. yüzyıl ait olabileceği de belirtilir.

54 Ötüken 1994, 241-244 Taf. 131,1-4; Ötüken 1996, 124-129 Abb. 25 a-e Taf. 20,1-3; Koch 2000, 413.

55 Parman 2002, 107 A 19 Lev. 21,17; 137 A34 Lev. 60,71.

56 Cox – Cameron 1937, Pl. 11.

57 Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, Nr. 87 Abb. 14 Taf. 123,1-2.

58 Niewöhner 2008, 291 Nr. 15 Abb. 19.

59 Reisch – Knoll – Keil 1932, 65-66 Abb. 78-79.

60 Pazaras 2002, 177 Taf. 66,1; 67,1; 68-69; Chatzidakis 1994, 87 Fig. 63; 98-101 Fig. 79-81; 137 Fig. 120.

61 Feld 1970, 179 Taf. 12a; Pazaras 2002, 178 Taf. 66,2; 67,2.

içinde Malta haçı motifi motifinin kireçtaşından örnekleri Lykia'da 5. - 6. yüzyıla tarihli bazı kiliselerin levhalarında da görülür⁶². Paros'taki Kutsal Üçleme Kilisesi ambon kürsü levhaları içinde de Malta haçlı madalyona sahip levhalar kullanılmıştır⁶³. Eskişehir Müzesi'ndeki gri mermerden Orta Bizans dönemine tarihli levhanın merkezindeki madalyon içinde Malta haçı üslup açısından da Ödemişli örneğe benzemektedir⁶⁴.

Tekne Yan Yüzlerinin Değerlendirilmesi

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin yan yüzlerinden sağdakinde madalyon içinde altı, soldakinde ise sekiz kollu Kristogram bulunmaktadır. Bunlardan altı kollu Kristogramın madalyonun dışına taşan X (Chi) harfine ait çift çengel motifleri, sekiz kollu Kristogramın olduğu madalyonun dış çerçevesine bitişik olarak tekrarlanmıştır. İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 5. - 6. yüzyıla ait iki lahitten birinin yan yüzünde, diğerinin ön yüz ve yan yüzüyle bir başka tekneye ait kapak ön yüzünde daire içinde altı kollu Kristogram yer alır⁶⁵. Ödemişli teknenin sağ yan yüzündekinin benzeri uygulama Mondolfo'daki Ravenna yapımlı bir lahitte de görülür. Burada da Ödemişli örnek gibi lahdin ön yüz merkezinde daire içinde kolları dışa taşan sekiz kollu Kristogram bulunmaktadır⁶⁶. Kalın çerçevesi daire içindeki stilize Kristogram motifi 6. yüzyıl sonu - 7. yüzyıl başına kadar İstanbul, Paros, Venedig'deki levhalarda da görülür⁶⁷. Yunanistan, Amphipolis D Bazilikası, Paros'daki Katapoliani, Nikolaos Kilisesi ve Kutsal Üçleme Kilisesi ambonlarının 6. yüzyıl sonu - 7. yüzyıl başına tarihlendirilen ve Paros yerli üretimi olan ambon kürsü levhalarında alçak kabartma tekniğinde madalyon içinde sekiz kollu Kristogram yer alır. Bu levhalarda da Mondolfolu lahit teknesinin ön yüzü ve Ödemişli lahit teknesinin sağ yan yüzündeki altı kollu Kristogramda olduğu gibi X harfinin kolları madalyonun dışına çıkmaktadır⁶⁸. Poreč, Eufrasius Kilisesi'ndeki 6. yüzyıla tarihli Prokonnesos mermerinden ambona ait iki levhanın her birinde köşelerinde kuş figürleri olan iç içe profilli çerçevelerin sınırladığı alanda üç profilden oluşan daire içindeki Kristogram altı kollu olup, kollar arasında yürek biçimli motifler yer almıştır. Daire ve Kristogramlar arasındaki alanda karşılıklı yerleştirilmiş bereket boynuzları vardır⁶⁹. Akçaova'da bulunan 5. - 6. yüzyıla tarihli kireçtaşından bir ambonun merdiven korkuluğuna ait levhada madalyon içinde altı

62 Tiryaki 2012, 498 vd. Fig. 5-6.9-10.13-16; Canbilen 1996, Fig. 42. Asano 2010, pl. 56.3, 60.2, 60.3.

63 Jakobs 1987, 294 Taf. 21d Pl. 70-71.

64 Parman 2002, 165-166 E13 Lev. 90, 111 Çiz. 37.

65 Farioli 1983, 252 Fig. 44; Flaminio 2010, 60 Fig. 54; Flaminio 2013, 465-466 Fig. 16; Tezcan 1989, 291-293 Res. 388.

66 Farioli 1983, 213 Fig. 7.

67 Jakobs 1987, Taf. 20d. Pl. 67-68 Taf.21c-d; Zuliani 1970, 52.54 Abb. 14.17; Grabar 1976, No. 73 Pl. XLV-XLVI.

68 Jakobs 1987, 232 Pl. 21; 291-294 Taf. 20d.21c-d Pl. 67-71.

69 Terry 1988, No. 8-9 Fig. 71-72; Russo 1991, No. 66.68 Fig. 92.94.

kollu Kristogram bulunmaktadır⁷⁰. Turan Beler koleksiyonundaki Erken Bizans dönemine tarihli iki levhadan birinde çelenk içinde altı kollu, diğerinde madalyon içinde sekiz kollu Kristogram yer alır⁷¹. 5. yüzyıl ikinci yarısına ait Ephesos, Lukas Mezarı olarak adlandırılan yapıdaki kırık levhada yer alan başkentli motif grubunda merkezdeki madalyon içinde sekiz kollu Kristogram olduğu kabul edilir⁷². Altı ya da sekiz kollu Kristogram motifinin Erken Hıristiyanlık dönemine kıyasla Orta Bizans döneminde daha az kullanıldığı belirtilir⁷³. Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin yan yüzlerindeki benzer sekiz kollu Kristogram motifi Kurşunlu'da Lokman Kasar evi bahçesindeki 7. - 8. yüzyıla ait mermerden kırık bir levhanın arka yüzünde görülür⁷⁴. Poreč, Eufraşius Kilisesi'ndeki 8. yüzyıl ortaları ve 9. yüzyıla tarihli kireçtaşından bir levhada büyük bir daire içinde altı kollu Kristogram bulunmaktadır⁷⁵. 9. yüzyıl ilk yarısına ait Selanik, Menas Kilisesi ambonunun merdiven korkuluklarına ait levhalarda dört alev dilli bezemenin önünde madalyon içinde sekiz kollu Kristogram yer almıştır⁷⁶. Kurşunlu, Mehmet Köse çiftliğindeki her iki yüzü bezemeli 6. yüzyıl ile 9. yüzyıl ilk yarısı arasına tarihlendirilen levhanın bir yüzünde daire içinde altı kollu Kristogram vardır⁷⁷. Kandıra'da bulunan kireçtaşından bir levha üzerinde Orta Bizans dönemine ait sekiz kollu Kristogram bulunmaktadır⁷⁸. 11. - 12. yüzyıla tarihli İznik Müzesi'ndeki iki yüzüde bezemeli bir levhada ve Eskişehir Müzesi'ndeki Orta Bizans dönemine ait levhada da alçak kabartma madalyon içinde altı kollu Kristogram vardır⁷⁹.

İkonografik Değerlendirme

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin ön yüzündeki madalyonun içinde ve iki yanında Yunan haçına, arka yüzünde ise madalyon içinde Malta haçına yer verilmiştir. Paulus'un yazdığı mektuplar, İsa'nın zaferini simgeleyen, büyümlü bir güce sahip olduğuna inanılan haç ile ilgili düşüncelerin temelini oluşturur⁸⁰. Ona göre İsa'nın yaşadığı haç üzerindeki ölüm, göklere yükseltilmenin bir şartı olup, Âdem aracılığıyla tüm insanlığa geçen günahahtan kurtuluşu, Tanrının hikmetini, adaletini ve gücünü ifade eder. Bu nedenle haç, lahitler üzerinde de sık kullanılan bir motif olarak karşımıza çıkar⁸¹.

70 Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, Nr. 96 Abb. 16 Taf. 124,6.

71 Peschlow-Peschlow – Bindokat – Wörrle 2002, Nr. 165, 490 Abb. 23c.Nr. 188a, 508 Abb. 31a.

72 Pülz 2001, 16-17.24 Abb. 9-10.

73 Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, 354.

74 Mango – Ševčenko 1973, 249 Fig. 76 (ön yüzde daire içinde haç).

75 Russo 1991, No. 200 Fig. 214.

76 Jakobs 1987, 334-335 Taf. 38b Pl. 126-127.

77 Mango – Ševčenko 1973, 276 Fig. 154 (Fig. 155 diğer yüzünde haç motifi vardır).

78 Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978, Nr. 88 Taf. 122,7.

79 Ötügen 2007, 240; Parman 2002, 166 Lav. 91,112 Çiz. 37.

80 Filiplilere Mektup Bap. 2,5-11; Korintoslulara Birinci Mektup Bap. 1,12; Romalılara Mektup Bap. 5,12-18; Galatyalılara Mektup Bap. 3,14.

81 Kirschbaum 1971, 571 vd.; Wamser – Zahlhaas 1998, 24.

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin yan yüzlerinden birinde madalyon içinde altı kollu diğeri ise sekiz kollu Kristogram/İsa monogramı yer alır.

ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ (Ιησοῦς Χριστός) İsa Mesih anlamındadır. Grekçe Ιησους (ΙΗΣΟΥΣ/Ιησοῦς/Iēsoûs) ya da Latince Iesus, İbranice-Aramca Yehoshua isminin ve bunun kısaltılmış formları olan Yeshua, Joshua isimlerinin karşılığı olup Kurtarıcı Rab anlamındadır. Grekçe Christos (ΧΡΙΣΤΟΣ/Χριστός) ya da Latince Christus ise krallar ve yüksek rahipler için kullanılan Kutsal yağla ovulmuş anlamındaki İbranice Maschiach ya da Moschiach, Aramice Meschiah isminin karşılığıdır. İsim, Tevrat ve Zeburu kapsayan Museviliğin kutsal kitabı Tanah'da (Hıristiyanlarca Eski Ahit) yer alır. Tanah'ın en eski Grekçe çevirisi Septuaginta'da İbranice kelime, Ιησοῦς Χριστός (İsa Mesih) olarak çevrilmiştir⁸². Grekçe Christos (ΧΡΙΣΤΟΣ/Χριστός) ismiyle ilgili olarak Yeni Ahit'te Tanrı tarafından dünya üzerinde inananları koruyacak Christos dışında başka bir ismin açıklanmadığı belirtilir. İnananları koruyan isim Christos, iblisler üzerinde de hâkimiyet sağlamıştır. Kristogram (İsa monogramı) bu isme yakıştırır⁸³.

3. yüzyıldan itibaren Kristogram (İsa Monogramı) iki şekilde kullanılmıştır. Bunlardan biri İsa Mesih ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ (Ιησοῦς Χριστός) isminin "IX" harfleriyle (Iota-Chi) yapılan ve İsa'yı simgeleyen monogram, diğeri ise Christos (ΧΡΙΣΤΟΣ/Χριστός) isminin harfleri "XP" (Chi-Rho) ile yapılan monogramdır. 4. yüzyıl Hıristiyanları için Christos isminin ilk iki harfinden oluşan Kristogram (İsa monogramı) Tanrı'nın resmidir. Çünkü Kristogram Mahşer Günü görünecek olan Tanrı'nın/Tanrı'nın oğlunun gökyüzündeki işaretidir⁸⁴. Kristogram, İmparator Constantinus'un askerlerinin kalkanlarında zafer işareti olarak kullanılmıştır. Bunun nedeni Constantinus'un vizyonu ile açıklanır. İmparatorun tarihçisi Caesarea'lı Eusebius'a göre 312 yılındaki Milvian Köprüsü savaşı öncesinde gündüz gökyüzünde "Chi-Rho" görüldükten sonra imparatorun gece rüyasına giren İsa, bu harfleri askerlerin kalkanları üzerine yazmasını söyler⁸⁵. Constantinus'un oğlunun hocası Lactantius'un anlatımına göre de imparator, kalkanlarında kullanacağı "Chi-Rho" harflerinden oluşan işareti sadece rüyasında görmüştür. Bu nedenle "Chi-Rho" harfleri Constantinus monogramı olarak da adlandırılır⁸⁶.

"Chi-Rho" harfleri Hıristiyanlık öncesinde Antik dönemde kullanılan bir kısaltmadır. Yunan mitolojisinde bir titan olan Chronos'un (χρόνος), Chrīō'nun (χρίω) (yağlama) ve Khrusós'un χρυσός (altın) kısaltması olarak kullanılmıştır⁸⁷. Bazı Attika Tetradrakhmileri üzerinde ve Mısır'da İsis'e ithaf edilen bir altarda da aynı kısaltmaya yer verildiği görülür⁸⁸.

82 Dinkler 1967, 34 vd.

83 Elçilerin İşleri Bap. 4,12; Luka Bap. 10,17

84 Kellner 1994, 456.

85 Cameron – Hall 1999, 81-84.

86 Schaff 2007, 739.

87 Gardthausen 1913, 352.

88 Eckhel 1794, 210; Rossi 1890, 36.

Kristogramın 4. yüzyıl başlarından itibaren görülen sembol karakterinin eski güneş ve yaşam sembolleri olan yıldız ve kulplu haç (ankh) işaretlerinden etkilendiği düşünülür. İlk olarak 312 yılından hemen sonra bir sikke üzerinde Constantinus'un miğferinde görülen İsa/Constantinus monogramı Constantinus, oğulları ve ardıllarının sikkelerinde de zafer sembolü Victoria figürünün yanı sıra imparatorun zafer simgesi ve koruyucu olarak kullanılır. Çelenk içindeki İsa/Constantinus monogramlı imparatorluk Labarumu'nu hatırlatan monogramın yer aldığı bir grup tabağın adak amaçlı yapıldığı düşünülür. İsa/Constantinus monogramı Constantinus döneminden başlayarak mezar yazıtlarında ve lahitlerde kullanılmıştır⁸⁹. Napoli Vaftiz binası (4. yüzyıl) kubbesindeki Constantinus monogramı ise İsa'nın resmini temsil etmektedir⁹⁰. "IX" harfleriyle (Iota-Chi) yapılan ve İsa'yı simgeleyen altı kollu monogramın yanı sıra X harfi ve haç motifinin birlikte kullanılmasıyla oluşan sekiz kollu monogramda sık kullanılmıştır. Burada kullanılan X harfi aynı zamanda Aziz Andreas'ın simgesi olan haç olarak da değerlendirilir. Monogramın koruyucu ve yaşam kaynağı gücünün vurgulanması amacıyla bir madalyon ya da çelenk içine alındığı görülür. Madalyonun üç banttandır oluşması durumunda bunun da Teslis inancının sembolü olduğu kabul edilir. Madalyon içine alınan altı ya da sekiz kollu Kristogramın bu şekliyle güneşi ve ışınlarını simgelediği, bu sembolün monogramın muzaffer karakterini güçlendirdiği belirtilir⁹¹.

Sonuç

Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemi mimari plastiği Dokimeion atölyelerinin, ancak daha çok da Prokonnesos mermeri aracılığıyla Başkent atölyelerinin ekseninde gelişmiş, bu atölyelerde geliştirilen ve standartlaşan motif ve motif grupları Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içinde yayılmıştır. Zaman zaman da bu motifler, farklı bölgelerde yöresel malzeme üzerine yerel zevk ve anlayışıyla birlikte harmanlanarak kullanılmıştır. Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemine kıyasla Orta Bizans dönemi mimari plastiğinin daha az standart olduğu kabul edilir. Bunun bir nedeni olarak başkentteki atölyelerde yapılanlardan haberdar olan küçük bölgesel yerel atölyelerdeki üretim gösterilir. Orta Bizans döneminde yerel atölyelerde üretilen mimari plastikte Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemi motif ve motif grupları genellikle farklılaştırılmış ya da bu motiflere farklı unsurlar katılarak beraber kullanılmış; soyut, stilize ve geometrik biçimlere yer verilmiştir. Yerel atölyelerde farklı bölgelere satılmak üzere yapılan ya da sipariş usulü üretilen eserlerin ve gezgin ustaların yaptıklarının üzerindeki motifler birbirlerine benzemekle birlikte farklı üslupta üretim söz konusudur⁹². Bu durum lahitler içinde geçerlidir. Orta ve Geç Bizans dönemi lahitlerinde bezeme karakteri ön plandadır. Bu bezeme programı da geometrik motiflerle ya da mimari

89 Kellner 1994, 457.

90 Deichmann 1968, 302.

91 Kellner 1994, 458; Biedermann 2000, 85-86.

92 Niewöhner 2008, 289; Yalçın 2001, 553; Pazaras 2002, 167 vd; Ötügen 2007, 29.

çerçeveyle kendini gösterir⁹³. Genel anlamda bakıldığında 10. yüzyıl ve özellikle 11. yüzyılda üretilen mimari plastikte Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemine ait motiflere geri dönüş dikkat çeker. Bu dönüş, geçmişe eğilim Makedonya Rönesansı çerçevesinde açıklanır⁹⁴. Bazen Erken Hıristiyanlık dönemi motif ya da motif grupları değiştirilmeden aynen yapılmıştır. Örneğin daha çok 5. - 6. yüzyıla ait iki haç arasındaki madalyon/çelenk içinde Kristogramdan oluşan başkent kökenli motif grubu Kiev, Sophia Kilisesi'nde 11. yüzyıla ait II. Vladimir Vsevolodovitch Monomachos ya da babası Vsevolod Yaroslavich'e ait Sandık lahitte kullanılmıştır⁹⁵. Aynı kilisede yer alan diğer Sandık lahit tipindeki Jaroslav lahdinin kapak yan yüzünde de başkentli şemanın tekrarlandığı görülür. Aynı motif grubu bazı farklarla Orta Bizans döneminde lahit ön yüzlerinde de yer almıştır. Jaroslav lahdinin ön yüzünün merkezindeki patera, Kristogramla yer değiştirmiştir. Pateranın iki yanında klasik şemadaki birer haçın yanı sıra patera ve haçlar arasında birer Selvi ağacı yer almıştır. Ayrıca lahdin kapağının tümüyle bezemeli oluşu, haçlı yaprak çanakları; tekne yan yüzündeki haçın yuvarlatılmış uçları, ön yüzündeki şeritlerle kaplı orta bölüm ve köşelerdeki istiridye motifleri gibi detayları 5. - 6. yüzyılda olmayan daha çok Orta Bizans Dönemi sanatında görülen detaylar olarak kabul edilerek lahit 11. - 12. yüzyıla tarihlendirilir (fig. 8)⁹⁶.

Benzer bir şema 11. yüzyıla tarihlendirilen Ephesos, Ioannes Kilisesi'ndeki bir mezarın mermerden ön yüz levhasında da görülür. Fark, başkentli motif grubunun pateralı çeşitlemesinin kabartma değil, kazıma tekniğinde olmasıdır⁹⁷.

Kievli lahitler ve Ephesoslu ön yüz levhası Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemine ait bazı motiflerin Orta Bizans döneminde bu dönemde sık kullanılan bazı motiflerle birlikte kullanıldıklarını göstermektedir.

Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinde ön yüzün merkezinde başkentli şemadaki madalyon/çelenk yerine içi zikzak dolgulu madalyonun olması, madalyonun içinde Kristogram yerine uçları sivri biten eşit kollardan oluşan haçın yer alması, madalyon ve iki yanındaki haçın alttan ve üstten dalga formulu şeritlerle sınırlanması, arka yüz merkezindeki Malta haçlı madalyon ile iki yanındaki eşkenar dörtgen/baklava ve çengel motifleri, yan yüzlerdeki madalyon içinde altı ve sekiz kollu Kristogramların dış çerçevesindeki çift çengel motifleri Erken Hıristiyanlık-Bizans dönemi motif ve motif gruplarının Orta Bizans dönemi içinde oluşturulan farklı kombinasyonlarıdır. Bu nedenle Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesi Anadolu'daki sayılı Orta Bizans dönemine tarihlenebilecek dönem özelliklerini yansıtan lahitlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

93 Pazaras 1988, 89 vd. 171 vdd.; Pazaras 2002, 174.

94 Grabar 1976, 55.78.84 vd. Nr. 44.73.76 Pl. XXIId. XLV- XLVI. LIXb; Pazaras 2002, 175.

95 Grabar 1976, 86 Pl. LVIIIa; Koch 2000, 412 dn. 80; Feld 1970, 173; Pazaras 2002, 175; Jastrzebowska 2002, 132 Taf. 50,1.

96 Feld 1970, 168 vd. Fig. 4-5 Taf. 8-9a; Grabar 1976, 83; Koch – Sichtermann 1982, 486 Abb. 10; Koch 2010, 14-18.

97 Feld 1970, 174 Abb. 10b; Pazaras 2002, 175 Taf. 64,2.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akyürek Şahin 2005 Akyürek Şahin, N. E., “Bithynia’ dan Yeni Yazıtlar”, *Olba* XI, 75-102.
- Asano 2010 Asano, K. (ed.), *The Island of S. Nicholas. Excavation and Survey of Gemiler Island Area, Lycia, Turkey*, Osaka.
- Asano 2001 Asano, K., “The Survey and Excavation Gemiler Adası Kaya Area Near Fethiye (1999 Season)” *AST* 18/1, 31-40.
- Asgari 1983 Asgari, N., *The Anatolian Civilisations II. Greek. Roman. Byzantine*, İstanbul.
- Biedermann 2000 Biedermann, H., *Knaurs Lexikon der Symbole*, München.
- von Bogayay 1972 von Bogayay, Th., “Über den Stuhlweißenburger Sarkophag des hl. Stephan”, *Ungarn Jahrbuch* 4, 9-26.
- Bohne 1988 Bohne, A., “Das Kirchenwrack von Marzamemi”, *Skyllis* 1, 6-17.
- Bonanni 1992 Bonanni, A., *San Clemente. La scultura del VI secolo*, Roma.
- Brenk 1985 Brenk, B., *Spätantike und frühes Christentum*, Frankfurt am Main-Berlin-Vienna
- Büyükkolancı – Öztaşkın 2010 Büyükkolancı, M. – G. K. Öztaşkın, “Selçuk-Efes Müzesi’nde Sergilenen St. Jean Kilisesi’ne Ait Korkuluk Levhaları ve Templon Arşitravları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, 39-49.
- Cameron – Hall 1999 Cameron, A. – S. G. Hall, *Eusebius, Life of Constantine. Introduction, Translation and Commentary*, Oxford.
- Canbilen 1996 Canbilen, H. v.d., “La basilique de l’acropole haute de Xanthos”, *Anatolia Antiqua* 4, 201-229.
- Chatzidakis 1994 Chatzidakis, N., *Greek Art, Byzantine Mosaics*, Athens.
- Cox – Cameron 1937 Cox, C. W. M. – A. Cameron, *Monuments from Dorylaeum and Nacolea, MAMA V*, Manchester.
- Deckers – Serdaroğlu 1993 Deckers, J. G – Ü. Serdaroğlu, “Das Hypogäum beim Silivri Kapı in İstanbul”, *JbAChr* 36, 140-163.
- Deichmann 1967 Deichmann, F. W. (Hrsg.), *Repertorium der christlich-antiken Sarkophage. Bd. 1. Rom und Ostia*, Wiesbaden.
- Deichmann 1969 Deichmann, F. W., *Ravenna. Geschichte und Monumente*, Wiesbaden.
- Deichmann 1968 Deichmann, F. W., “Zur Bedeutung des Christogramm-Kreuzes im Baptisterium von Neapel”, *ByzZ* 61-2, 302.
- Dimas 1998 Dimas, S., *Untersuchungen zur Themenwahl und Bildgestaltung auf römischen Kindersarkophagen*, Münster.
- Dinkler 1967 Dinkler, E., *Signum Crucis. Aufsätze zum Neuen Testament und zur Christlichen Archäologie*, Tübingen.
- Duval – Marin 1994 Duval, N. – E. Marin, *Salona I: Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone*, Rome.

- Eckhel 1794 Eckhel, J., *Doctrina numerum veterum*, II, Wien.
- Effenberger – Severin 1992
Effenberger, A. – H. G. Severin, *Das Museum für Spätantike und Byzantinische Kunst*, Berlin/Mainz.
- Effenberger 1989 Effenberger, A. “Bildwerken der Frühchristlich-byzantinischen Sammlung III: Das Petrusrelief von Alaçam”, *Forschungen und Berichte. Staatliche Museen zu Berlin*, 27, 129-154.
- Farioli 1983 Farioli, R., “Ravenna, Costantinopoli: considerazioni sulla scultura del VI. Secolo”, *Corsi di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina* 30, 205-253.
- Feld 1970 Feld, O. “Mittelbyzantinische Sarkophage”, *Römische Quartalsschrift* 65, 158-184.
- Fıratlı 1990 Fıratlı, N., *La sculpture byzantine figurée au Musée archéologique d'Istanbul*, Paris.
- Flamino 2013 Flaminio, R., “I sarcofagi bizantini del Museo di Santa Sofia a Istanbul”, *Vie per Bisanzio VII Congresso Nazionale dell'Associazione Italiana di Studi Bizantini*, 455-476.
- Flamino 2010 Flaminio, R., “The Byzantine Sarcophagi”, C. Barsanti-A. Guiglia Guidobaldi (Ed.), *The Sculptures of the Ayasofya Müzesi in Istanbul. A Short Guide*, İstanbul, 57-68.
- Gardthausen 1913 Gardthausen, V., *Griechische Paläographie II*, Leipzig.
- Grabar 1976 Grabar, A., *Sculptures byzantines du Moyen Âge II: XIe-XIVe siècle*, Paris.
- Guiglia Guidobaldi 2006
Guiglia Guidobaldi, A. v.d., “Aya Sofya Müzesi Bizans Plastik Eserler Koleksiyonu”, 23. AST-I, 319-331.
- Guiglia Guidobaldi 2005
Guiglia Guidobaldi, A. v.d., “La collezione delle sculture bizantine nel museo della Santa Sofia a Istanbul”, *RoSA IV, Rivista on line di Storia dell'Arte. Dipartimento di Storia dell'Arte. Università di Roma*, IV, 7-24.
- Guiglia 2005 Guiglia, A., “Il corpus dei marmi bizantini nella Santa Sofia-Ayasofya Müzesi ad Istanbul- İstanbul, Ayasofya Müzesi Bizans Dönemi Mermer Malzemesinin Corpus'u”, A. Tangianu (Ed.), *Dall'Eufrate al Mediterraneo. Ricerche delle Missioni Archeologiche Italiane in Turchia/Fırat'tan Akdeniz'e. Türkiye'deki İtalyan Arkeoloji Heyetlerinin Araştırmaları*, 177-186.
- Hoddinot 1963 Hoddinot, R. F., *Early Byzantine Churches in Macedonia and Southern Serbia*, London.
- Hörmann 1951 Hörmann, H., *Die Johanneskirche*, FiE 4/3, Wien.
- Hutter 1977 Hutter, I., *Corpus der byzantinischen Miniaturenhandschriften I*, Oxford.

- Jakobs 1987 Jakobs, P. H. F., Die frühchristlichen Ambone Griechenlands, Bonn.
- Jastrzebowska 1989 Jastrzebowska, E., "Les sarcophages chrétiens d'enfants á Rome au IVe siècle", *MEFRA* 101,2, 783-804.
- Jastrzebowska 2002 Jastrzebowska, E., "Der Sarkophag des Jaroslav in Kiev", Akten des Symposiums Frühchristliche Sarkophag, Marburg, 30.6-4.7.1999, *Sarkophag-Studien 2* (ed. G. Koch), 129-135.
- Kellner 1994 Kellner, W., "Christusmonogramm" *LCI* 1, 456-458.
- Kirschbaum 1971 Kirschbaum, E., Lexikon der christlichen Ikonographie III, Freiburg.
- Koch 2010 Koch, G., Türkiye'deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri (çev. B. Varkıvanç), İstanbul.
- Koch 2008 Koch, G., "Kinder-Sarkophag der römischen Kaiserzeit in Kleinasien" *Adalya XI*, 165-187.
- Koch 2000 Koch, G., Frühchristliche Sarkophag, München.
- Koch 1998 Koch, G., "Sarkophag des 5. und 6. Jahrhunderts im Osten des Römischen Reiches", *Acta XIII. Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae, Split-Poreč 1994*, II, 439-478.
- Koch – Sichtermann 1982 Koch, G. – H. Sichtermann, Römische Sarkophag, München.
- Kollwitz 1965 Kollwitz, J., "Ravenna zwischen Orient und Occident", *Atti del VI Congresso Internazionale di Archeologia Cristiana*, 382-402.
- Kollwitz – Herdejürgen 1979 Kollwitz, J. – H. Herdejürgen, Die Sarkophag der westlichen Gebiete des Imperium Romanum. Die ravennatischen Sarkophag, *ASR* 8, 2, Berlin.
- Koukouli-Chrysanthaki – Bakirtzis 1999 Koukouli-Chrysanthaki, Ch. – Ch. Bakirtzis, Philippi, Athen.
- Lambertz 2002 Lambertz, M., "Ein frühchristlicher Sarkophag aus Naxos", *Mitteilungen zur spätantiken Archäologie und byzantinischen Kunstgeschichte* 5, 21-33.
- Mango – Ševčenko 1973 Mango, C. – I. Ševčenko, "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of Marmara", *DOP* 27, 235-277.
- Mendel 1914 Mendel, G., Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines des musées impériaux ottomans, Constantinople, II, Constantinople.
- Niewöhner 2008 Niewöhner, Ph., "Mittelbyzantinische Templonanlagen aus Anatolien. Die Sammlung des Archäologischen Museums Kütahya und ihr Kontext" *IstMitt* 58, 285-345.
- Ötügen 2007 Ötügen, S. Y., "Mimarlık Bezemesinde Taş Eserler-Stoneworks in Architectural Decoration", *Kalanlar: 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans: The Remnants 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey* (ed. A. Ödekan), 29-32.

- Ötügen 1994 Ötügen, Y., “Ein monolith-anthropoider Sarkophag in Karasu“, *Thymiamata stē mnēmē tēs Laskarinas Boura (Essays in Memory of L. Bouras)*, 241-244.
- Ötügen 1996 Ötügen, Y., *Forschungen im nordwestlichen Kleinasien*, *IstMitt. Beih.* 41, Tübingen.
- Parman 2002 Parman, E., *Ortaçağ'da Bizans Döneminde Frigya (Phrygia) ve Bölge Müzelerindeki Bizans Taş Eserleri*, Eskişehir.
- Pazaras 1988 Pazaras, T., *Anaglyphes sarkophagoi kai epitaphies plakes tes meses kai hysteres byzantines periodou sten Hellada*, Athens.
- Pazaras 2002 Pazaras, T. “Die frühchristliche Tradition in der mittelalterlichen Sarkophagkunst und in gleichzeitigen Sarkophagdarstellungen“, G. Koch (Hrsg.), *Akten des Symposiums Frühchristliche Sarkophage*, Marburg, 30.6-4.7.1999, *Sarkophag-Studien* 2, 167-178.
- Peschlow-Bindokat – Peschlow 1977/1978
Peschlow-Bindokat, A. – U. Peschlow, “Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile“, *IstMitt* 27/28, 310-362.
- Peschlow – Peschlow-Bindokat – Wörrle 2002
Peschlow-Bindokat, A. – U. Peschlow – M. Wörrle, *Die Sammlung Turan Beler in Kumbaba bei Şile (II). Antike und byzantinische Denkmäler von der bithynischen Schwarzmeerküste*, *IstMitt* 52, 429-522.
- Peschlow 2005 Peschlow, U., “Überlegungen zur oströmischen Sarkophagskulptur. Ein neues Fragment aus Iznik/Nikaia“, *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie*, (ed. L. Hoffmann), *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik* Bd. 7, 823-844.
- Pülz 2001 Pülz, A., “Das sog. Lukasgrab in Ephesos. Ein Vorbericht der Nachuntersuchungen 1997-2000“, *MiChA* 7, 9-25.
- Reisch – Knoll – Keil 1932
Reisch, E. – F. Knoll – J. Keil, *Die Marienkirche in Ephesos*, *FiE* IV-1, Vienna.
- Rossi 1890 Rossi, G. B., *Bollettino di archeologia Cristiana*, Roma.
- Roux 1998 Roux, G., *Salamine de Chypre XV. La Basilique de la Campanopétra*, Paris.
- Russo 1991 Russo, E., *Sculture del complesso eufrasiano di Parenzo*, Napoli.
- Russo – Büyükkolancı 2010 Russo, E. – M. Büyükkolancı, *Scultura della Prima Basilica di San Giovanni a Epheso*, *Quaderni della Rivista di Bizantinistica* 15, Spoleto.
- Schaff 2007 Schaff, Ph., *Lactantius. Of The Manner in Which the Persecutors Died, The Anti-Nicene Fathers: Fathers of The Third and Fourth Century*, VII. Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.
- Sodini 2002 Sodini, J. P., “La Sculpture “Proconnésienne” de Damous el Karita à Carthage: avant ou après 533?“, *Mélanges Gilbert Dagron (Travaux et Mémoires*, 14), 579-592.

- Soteriou 1929 Soteriou, G. A., “Αί παλαιοχριστιανικαί βασιλικαί τῆς Ἑλλάδος”, ArchEph 161-248.
- Spieser 1996 Spieser, J. M., Das mittelalterliche Byzanz, München.
- Terry 1988 Terry, A., “The Sculpture at the Cathedral of Eufrasius in Poreč” DOP 42, 13-64.
- Tezcan 1989 Tezcan, H., Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi, İstanbul.
- Tiryaki 2012 Tiryaki, A., “Rhodiapolis Piskoposluk Kilisesi’ne ait Bir Grup Korkuluk Levhası”, Olba XX, 493-514.
- Tagliaferri 1981 Tagliaferri, A., “Corpus” della scultura altomedioevale X, La Diocesi di Aquileia e Grado, Spoleto.
- Turak 2011 Turak, Ö., Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu (İÜ SBE Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Ulbert 1969 Ulbert, Th., Studien zur dekorativen Reliefplastik des östlichen Mittelmeerraumes (Schrankenplatten des 4. - 10. Jh.), München.
- Ulbert 1969-1970 Ulbert, Th. “Untersuchungen zu den Byzantinischen Reliefplatten des 6. bis 8. Jahrhunderts”, IstMitt 19-20, 339-357
- Underwood 1966 Underwood, P. A., The Kariye Djamiı III, New York.
- Wamser – Zahlhaas 1998 Wamser, L. – G. Zahlhaas, Rom und Byzanz. Archäologische Kostbarkeiten aus Bayern. Prähistorische Staatssammlung München, München.
- Weitzmann 1982 Weitzmann, K., Die Ikonen, Wien.
- Westphalen 1998 Westphalen, S. “Die Basilika von Priene. Architektur und liturgische Ausstattung”, IstMitt 48, 279-340.
- Yalçın 2001 Yalçın, A. B., “Anadolu’da Orta Bizans Dönemi Mimari Plastığı ve Bilinmeyen Bir Örnek”, V. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 549-556.
- Yavuz 2011 Yavuz, B. G., Birgi. Coğrafyası, Halk Bilgisi, Tarihçesi, Tarihi Yerleri, İzmir.
- Zuliani 1970 Zuliani, F., I marmi di San Marco. Uno studio ed un catalogo della scultura ornamentale marciana fino all’ XI secolo (Alto Medioevo, 2), Venezia.

Fig. 1 Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesi

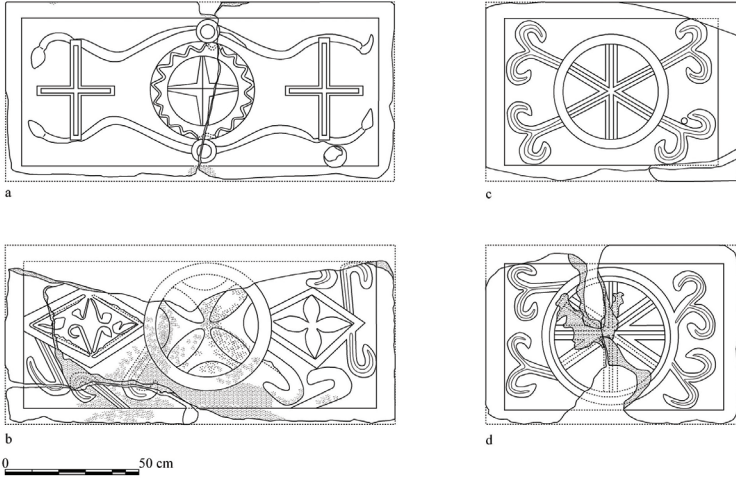

Fig. 2 Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin çizimi

Fig. 3 Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin ön yüzü

Fig. 4 Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin arka yüzü

Fig. 5 Ödemiş Müzesi'ndeki lahit teknesinin sağ yüzü

Fig. 6 Poreč, Eufrasius Kilisesi'ndeki Başkent şemalı levha (Terry 1988, fig. 62)

Fig. 7 İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki İsa/Constantinus Monogramlı Lahit (Koch 2000, Abb. 120)

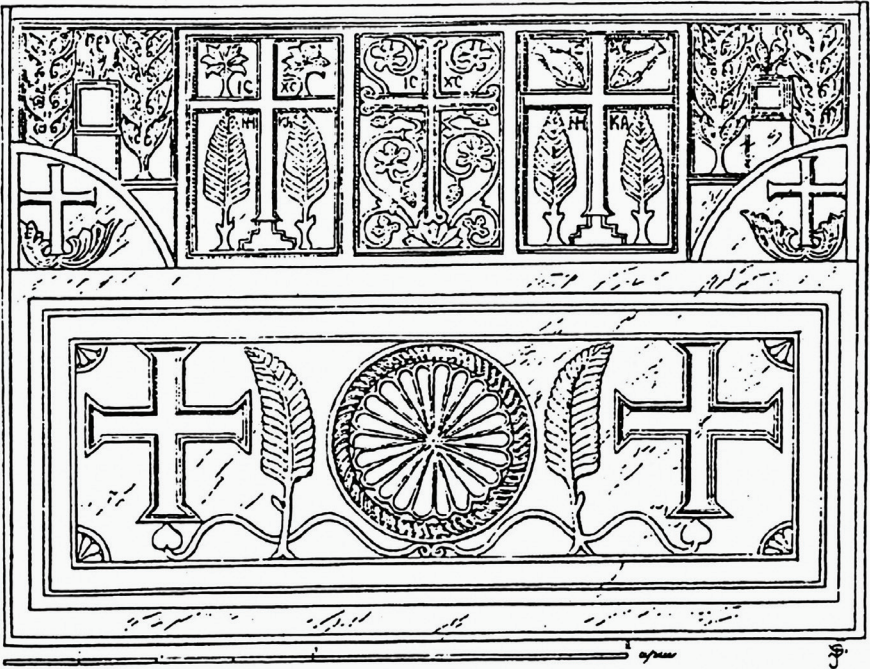

Fig. 8 Kiev, Sophia Kilisesi'ndeki Jaroslav Lahdi (Jastrzebowska 2002, 131 Abb. 1)